BOEKBESPREKINGEN

W. Liungman, En Traditionsstudie över sagan om Prinsessan i Jordkulan (Göteborg ,1925). I. Het Onderzoek, 115 blz. II. Teksten en Aanteekeningen, 193 blz. met kaartbijlagen.

Het door den heer Liungman onderzochte sprookje wordt zoo goed als uitsluitend op Skandinavisch gebied aangetroffen, want de enkele varianten, die in Holstein opgeteekend zijn, stammen uit Deensche traditie. Wel heeft het nauwe verwanten in andere, over veel uitgestrekter gebied verspreide volksverhalen, waaronder het sprookje van Amor en Psyche het belangrijkste is, maar het sprookje van de prinses in den heuvel wordt alleen gevonden in Denemarken, Noorwegen, Zweden, IJsland en Finland. Deze omstandigheid is van zeer groot gewicht voor het onderzoek.

In het algemeen vindt de folklorist zijn materiaal over een groot gebied en zeer onregelmatig verspreid, hij is daardoor niet in staat de ontwikkeling regelmatig te vervolgen omdat hem de tusschenschakels ontbreken. Hij leert daardoor ook groot zien: honderden kilometers tusschen de twee naastbijzijnde varianten verstoren voor hem het beeld eener gelijkmatige ontwikkeling niet. Verzamelt hij van een verhaal de Duitsche varianten, dan zal hij een overvloed uit Noord-Duitschland (Sleeswijk-Holstein en Mecklenburg) kunnen bijeenbrengen, terwijl uit Midden- en Zuid-Duitschland maar zeer weinig gegevens te krijgen zijn. Dit zal hij wijten aan een onvoldoend bewerken van dit gebied; in allen geval zal hij zich daardoor niet laten weerhouden de lijnen, waarlangs hij de verbreiding van het sprookje teekent, met evenveel beslistheid te trekken, of nu deze weinige of een groot aantal gegevens den loop dezer lijn markeeren. Hij is gewend aan zooveel folkloristische terra incognita, zoodra hij buiten Europa komt, dat hij wel leert aan een half woord genoeg te hebben.

Natuurlijk brengt dit het gevaar mee van te vroegtijdige generalisaties. En het is daarom goed om de resultaten van een onderzoek te beschouwen, waar door bijzondere omstandigheden de lacunes gering zijn. Hiervoor nu is dit sprookje bij uitstek geschikt. Immers het gebied is zeer begrensd en wij mogen dus verwachten, dat de verspreiding zich hier duidelijk laat vervolgen. Door vele en langdurige nasporingen is de heer Liungman erin geslaagd den omvang van zijn materiaal zoo groot te maken, dat men mocht aannemen een vrijwel volledig beeld van de verbreiding van het sprookje te bezitten. Hij heeft voor zijn onderzoek gebruik gemaakt van 33 Deensche, 3 Duitsche, 3 IJslandsche, 20 Noorsche, 43 Zweedsche en eindelijk 7 Zweedsch-Finsche varianten. Voor wie weet met welk bescheiden materiaal uit de Noordelijke landen men soms genoegen moet nemen, zijn dit zeer groote getallen, terwijl daarentegen het betrekkelijk geringe aantal opschriften uit Finland boekdeelen spreekt.

Door een nauwkeurig onderzoek van deze varianten is het den schrijver gelukt, aan te wijzen welke wegen het bij zijn verbreiding gevolgd heeft. De grondvorm moet gezocht worden in Jutland, de tijd van oorsprong is waarschijnlijk het midden van de 13e eeuw. Daarna is het naar Sjaelland overgebracht, waar het verhaal een aantal veranderingen heeft ondergaan. En het is deze gewijzigde vorm van het sprookje, die zich over de andere Skandinavische landen verspreid heeft. Van Sjaelland ging het dus naar Zweden, naar Noorwegen, naar IJsland en naar Hol-

stein. Merkwaardig hierbij is, dat Zweden en Noorwegen onafhankelijk van elkaar het sprookje uit Denemarken ontvangen hebben. Maar niet minder opmerkelijk is, dat Holstein niet werd beïnvloed door de Jutsche overlevering, maar dat de Sjaellandsche vormen, langs de zeeverbinding Korsör-Kiel, daar binnendrongen. Anders is er herhaaldelijk overeenstemming tusschen de Holsteinsche en de Jutsche overlevering waar te nemen; dan is de richting der verspreiding echter Zuid-Noord.

Allerlei detailquaesties komen bij dit onderzoek ter sprake. Meermalen neemt de schrijver de gelegenheid te baat om van zijn onderzoek uit licht te laten schijnen op algemeene vragen. Zoo behandelt hij de vraag, op welke wijze het sprookje zich verspreid heeft en uit de omstandigheid, dat in eenzelfde gebied verschillende vormen van het verhaal naast elkaar voorkomen, besluit hij, dat een voortdurende stroom van sprookjesvertellers de overlevering verder voerden Zoo wordt ook verklaard, dat een bepaalde trek plotseling een heel eind verder weer optreedt, hoewel op het tusschen liggende gebied die trek ontbreekt. Hij vergelijkt daarom de traditie zeer treffend met een gevlochten streng, waarvan de enkele draden nu eens hier, dan weer daar te voorschijn treden.

Deze met zeer groote zorgvuldigheid uitgevoerde studie is dan ook een voorbeeld van folkloristisch onderzoek. Het resultaat heeft de schrijver in een aantal overzichtelijke kaarten geteekend en hier blijkt nog eens zeer overtuigend, hoe mooi het materiaal den ontwikkelingsgang aanduidt. Het groote aantal varianten op een betrekkelijk klein geografisch gebied maakte het mogelijk de verbreiding zoo nauwkeurig te volgen. Zelden werd de geografische methode met zooveel succes toegepast. En overtuigend is weer gebleken, dat het inzamelen van folkloristisch materiaal nooit genoeg kan plaats hebben. Het was juist de overvloed aan varianten, dien de onderzoeker graag nog grooter had gewenscht, die in staat stellen tot ook in de details betrouwbare resultaten. J DE VRIES.

Dr. C. U. Ariens Kappers, Zielsinzicht en levensopbouw. 220 blz. H. J. Paris, Amsterdam, 1925. Prijs f 3.50, geb. f 4.50.

Zondert men het eerste, een populair en duidelijk geschreven artikel over psychanalyse en religie, uit, dan behandelen de verschillende voordrachten, in dit boek afgedrukt, in hoofdzaak dezelfde onderwerpen en het is dus geen wonder, dat er hier en daar herhalingen in voorkomen.

Een der hoofdgedachten, die door deze voordrachten gaat, is deze, dat er bij de ontwikkeling der organismen werkzaam is een doelmatig streven, een psyche, of, met den term van Aristoteles, een entelechie. Er zijn niet alleen denkbeelden, maar ook groeibeelden. Naast de reeds door anderen besproken analogieën tusschen de lichamelijke en de geestelijke ontwikkeling, zooals de *associatie* en de *herinnering*, meent de schrijver ook nog te moeten plaatsen de *aandacht*. Het analogon hiervan in het stoffelijk organisme is dan de specificatie der weefsels.

Over de vraag, of iets psychisch ook zou mogen worden aangenomen in de levenlooze natuur, laat de schrijver zich, onder verwijzing naar Spinoza en Heymans, voorzichtig uit.

Wel acht hij het bestaan eener psyche buiten ons bewustzijn aangewezen door ons bewustzijn zelf en wel door onze *intuïtie*. Hieronder verstaat hij het onmiddellijke inzicht in bepaalde verhoudingen (37).

Intuïtie en verstand worden met elkander vergeleken. Het laatste geeft slechts inzicht in deelen, het eerste overziet het geheel. De intuïtie ontstaat niet uit bewuste redeneering, zij komt — wij weten niet vanwaar.

Er is dus meer in den mensch dan zijne bewuste ikheid. De schrijver wijst op de waarde der intuïtie voor de wetenschap, voor kunst, ethiek en religie, op de wenschelijkheid harer ontwikkeling bij de opvoeding.

„Intellect en stoffelijke ontwikkeling worden beide gedreven door een beide omvattende, en derhalve ieder van hen overtreffende rede, die in ons bewustzijn ook nog op andere wijze tot ons spreekt dan door het verstand alleen" (85).

Die grootere Rede „openbaart ons dieper zelf aan ons" (90).

„Opgaande in haar verliezen wij ons ik en de doelstellingen van ons ik en beleven wij een drang, die ook in anderen werkt en ook in die anderen het ordenende en scheppende beginsel is, niet het persoonlijke" (92).

Op deze wijze komt de schrijver tot religieuze en ethische beschouwingen. De voordrachten over „Religie en gereligeerd zijn", „Geloof", „In en boven den strijd" zijn daaraan grootendeels gewijd en zouden voor menigen modernen predikant op Zondagmorgen te gebruiken zijn.

In het laatste hoofdstuk van het boek worden vooral de verschillen tusschen geestelijke en lichamelijke ontwikkeling besproken: de eerste is eendeelig en convergent (syntroop), de laatste tegendeelig en divergent (diatroop), de eerste veralgemeent, de laatste verbijzondert. C. H. KETNER.

Georg Buschan „Illustierte Völkerkunde" in zwei Bände. I. Amerika en Afrika. I. Australië, Oceanië, Azië. 686 en 1078 blz. Strecker und Schröder, Stuttgart, 1922 und '23. Prijs M 17.— en M. 22.—.

De uitgever en zijne vele medewerkers hebben ons in deze dikke boeken een uitnemend en zeer nuttig werk geschonken, zooals geene enkele literatuur het bezit. Toch is de Ethnographie of beschrijvende Volkenkunde niet arm aan leer- en handboeken, maar geen enkel biedt zoo veel als dit, en geen enkel staat op de volle hoogte onzer wetenschap. Na Klemm en Prichard was Ratzel het grootste en uitvoerigste, maar niet kritisch, meer verhalend, hij citeert niet; Deniker uitstekend maar wat kort en toch eigenlijk meer anthropologisch, Keane wel het best, in Haddons editie, maar eveneens te kort, alle meer beperkt tot overzichten, hoe noodig en goed overigens. Ook in dit werk wordt niet voortdurend geciteerd, n.l. niet iedere bewering met een citaat gedekt, wat zijn voor en tegen heeft, zeker de lektuur aangenamer maakt. Aan het einde van ieder deel wordt wel eene bibliographie gegeven.

Wij moeten dit werk nadrukkelijk roemen als een betrouwbaar en zeker leider door de enorme feitenmassa. De keuze van wat meegedeeld dient te worden, is bij zulk een boek de groote moeilijkheid; naar mij voorkomt, zijn de schrijvers er voortreffelijk in geslaagd. Natuurlijk zal de eene gebruiker meer over dit, de ander over dat onderwerp willen hebben, het is onmogelijk allen te bevredigen, dan zou het dikke boek zeker tweemaal zoo dik moeten worden, en dit zou veel erger wezen.

Het spreekt ook vanzelf, dat de onderdeelen niet geheel gelijk van uitvoering zijn, dit is onvermijdelijk, daar de gebruikte literatuur zeer verschillend is, de zich opdringende vraagstukken niet de zelfde zijn en de schrijvers zelve natuurlijk ook verschillen. Zoo munt in het eerste deel W. Krickeberg uit in de bizondere beschrijving van de volkengroepen en van enkele kulturen in Amerika, A. Haberlandt vooral in de algemeene overzichten en rangschikkingen van Afrika's bevolking. De Chineezen worden door M. Haberlandt tamelijk uitvoerig behandeld, de Japanneezen al heel kort.

De illustraties zijn in het algemeen heel goed en talrijk genoeg, enkele onduidelijk of te klein. De kaartjes, hoewel zeer verdienstelijk en goed, zijn vaak ook wat heel klein afgedrukt en daardoor moeilijk bruikbaar.

Het groote werk is meer dan een leerboek, het kan eer een handboek genoemd

worden. De door de medewerkers gebruikte literatuur is in het algemeen voortreffelijk te noemen; alleen viel het mij op, dat de oudere ethnographische werken bijna geheel verwaarloosd werden, evenals de voor onze kennis toch onmisbare oudere reisverhalen, bijv. de zoo merkwaardige Jezuïetenrelaties. Het haast eenige hulpmiddel tot eene werkelijke kultuurgeschiedenis der Natuurvolken werd dus niet benut, vooral voor Noord-Amerika is dit zeer opvallend. Leiding in de literatuur wordt ook niet uitdrukkelijk gegeven, ook niet impliciter, immers het ontbreken van Burckhardt en Doughty bij Arabië zal toch wel niet als afkeuring opgevat mogen worden. De literatuurlijst voor Nederlandsch Indië, hoe goed en rijkelijk ook, mist toch enkele geachte namen.

Maar: wat ontbreekt is heel weinig vergeleken bij wat gegeven werd, en dit is bij alle menschenwerk wel de hoogste lof. Het uitnemende boek verdient niet minder. Ook in Nederland zal het veel gebruikt worden; wie met Ethnographie te maken heeft, kan het niet missen. De goede stijl, de „anregende" behandeling zullen deze wetenschap nieuwe vrienden verwerven.

S. R. S.

I. Celebes obygder, av Walter Kaudern, Stockholm, Albert Bonniers Förlag.

In 1921 verscheen in twee deelen het boek, waarvan de titel boven is aangegeven. Het bevat het reisverhaal en de voorloopige resultaten van een wetenschappelijke onderneming van den Zweedschen zoöloog, Dr. W. Kaudern. Van dit boek, dat in het Zweedsch geschreven is, zou een Nederlandsche vertaling verschijnen, maar tot nu toe is hiervan niets gekomen. Mevrouw M. L. Adriani—Gunning is toen zoo goed geweest voor haar echtgenoot en mij eene vertaling van dit werk te maken, zoodat wij thans in staat zijn iets van den inhoud mede te deelen, en onze meening te zeggen over enkele onderdeelen van dit boek.

Het zijn voornamelijk drie stukken van Celebes, waar Dr. Kaudern heeft gewerkt: het Mongondowsche, de onderafdeeling Paloe in het Westen van Midden-Celebes, en de onderafdeelingen Banggai en Loewoek op den Oostelijken arm van dit groote eiland.

Het verblijf in Mongondow is uit volkenkundig oogpunt 't minst belangrijk. Een en ander van het Mongondowsche volk wordt verteld, waarin twee dingen ons treffen: de mededeeling dat diefstallen zich voornamelijk beperken tot het stelen van paarden, en dat door invloed van den Islam nagenoeg geen volksfeesten meer voorkomen; twee verschijnselen, die bij vele volken in Indië zijn opgemerkt.

Van April 1918 tot Maart 1919 verblijft hij in 't Westen van Midden-Celebes. Zijn hoofdkwartier heeft hij in Koelawi, waar het verblijf hem niet aangenaam wordt gemaakt door de onwelwillende houding van den Bestuursambtenaar in Paloe. Van Koelawi uit maakt hij onvermoeid allerlei tochten naar de omliggende landschappen en dorpen. Langer verblijft hij in Kantewoe (juister Kelentewoe, bij verkorting Kentewoe) bij den daar gestationneerden Officier van het Leger des Heils.

Door de Posostreek en Mori trekt de familie dan naar Kolono Dale aan de Mori-golf. In Onda'e woont hij juist een oogstfeest bij, en hij heeft dan gelegenheid iets te vertellen van de godin Lise, van wie in ons werk over de Bare'e sprekende Toradja's in verband met den landbouw iets voorkomt.

Van Kolono Dale reist de familie met de boot naar Loewoek. De Schr. maakt hier den oversteek over de punt van het schiereiland, dat den naam draagt van Lamala. Het belangrijkste van hetgeen hij hiervan zegt, is de beschrijving van het foeja-kloppen, en het vervaardigen van manden. In dit laatste ziet hij ontwikkeling. Heel merkwaardig is wat de Schr. mededeelt van het oogstfeest, dat hij daar bijwoont. Bij die gelegenheid namelijk werd een boot van sagoeblad gemaakt, van 3 meter lengte; het vaartuig wordt met allerlei soorten van rijst beladen, en daarna wordt de Tampoe are (dit zal wel Toempoe are, eigenaar van de rijst, „rijstgeest", moeten zijn) naar huis gezonden. Dit punt verdient wel een nader onderzoek, want dit gebruik zal wel in verband staan met

de invoering van de rijst in die streek. Met Tampoe (toempoe) are zou dan niet de rijstgod zijn bedoeld (deze is gewoonlijk vrouwelijk), maar degenen die de rijst hier hebben gebracht. Onder de gebruiken bij lijkbezorging noemt Kaudern de gewoonte om het lijk met een witten doek over 't gelaat te strijken, waarna deze doek zorgvuldig bewaard wordt. De bedoeling daarvan zal wel dezelfde zijn als die van andere dergelijke gebruiken, namelijk om de uitstraling van het lijk in den doek bij zich te houden, en daardoor te voorkomen, dat men zoodanig naar den overledene zal gaan verlangen, dat men er ziek van wordt.

Van den stam Loinang geeft Dr. Kaudern tal van bijzonderheden, die hem werden medegedeeld door den Ambonschen onderwijzer van het dorp Pinapoean, bij wien hij zijn intrek had genomen. Hier maakte Kaudern ook kennis met een hoofdversiersel dat uit den slagtand van een babi roesa is gemaakt. Kaudern brengt dit versiersel in verband met een koperen spiraal, die denzelfden vorm heeft, en die ook door voorvechters boven op het hoofd wordt gedragen. In het hoofdstuk over kunst bij de West-Toradja's weidt Kaudern lang uit over deze spiraal, brengt haar in verband met den paling, die volgens Kaudern vereerd zou worden, maar van welke vereering ik nooit iets gemerkt heb (dat men de palingen uit sommige poelen niet eet, heeft tot oorzaak, dat men denkt, dat de zielen van afgestorvenen daarin huizen, maar vereerd worden die dieren niet). Voor de hand ligt de gevolgtrekking, dat de koperen spiraal een nabootsing is van den slagtand van het hertzwijn (Babirusa alfurus). Van dergelijke nabootsingen ken ik meer voorbeelden. In den oorlog draagt men graag de emblemen van dapperheid, waartoe de horens van den buffel en de slagtanden van den babi roesa behooren.

Ofschoon zijn doel was om de dierenwereld van Celebes te bestudeeren, trok Dr. Kaudern ook de bewoners van het land, hun huisbouw, nijverheid, kunst, in den kring van zijn belangstelling. En het is vooral van de menschen in de streken, die hij heeft bezocht, waarvan hij in dit boek vertelt.

Het meest gaat Dr. Kaudern in op de leden van de West-Toradjagroep, met wie hij een jaar lang in aanraking is geweest: In het 13e hoofdstuk van deel I spreekt hij over de Koelawiërs in het algemeen. Zijn oordeel over deze menschen is, dat ze open en goedgeluimd zijn, veel van een grap houden, maar ze zeggen daardoor vaak alles wat hun voor den mond komt. Met de waarheid nemen ze het niet zoo nauw, maar hun eerlijkheid valt te roemen: diefstal komt niet veel voor. Dan bespreekt hij enkele overleveringen over de eerste(?) bewoners van het land, en eindigt dit hoofdstuk met een aantal geslachtslijsten. Wat de bedoeling en het nut van die geslachtslijsten zijn, is mij niet duidelijk. De Regeering stelt op zulke lijsten prijs, waar het de hoofdengeslachten geldt om de familieverhouding onderling te kunnen bepalen van de leden van vorstelijke afkomst. Maar voor dit doel zijn de lijsten te weinig samenhangend. De bekende Dr. Rivers paste de genealogische methode toe bij zijn onderzoek van de Melanesiërs, voornamelijk om te kunnen bepalen bij welke graden van bloedverwantschap een huwelijk verboden dan wel geoorloofd is. Maar voor dit doel zijn de lijsten te onvolledig.

In hoofdstuk 14 wordt het oorlogvoeren der To Koelawi beschreven. Het is duidelijk, dat deze beschrijving alleen op mededeelingen van anderen berust, welke soms met elkaar in tegenspraak zijn. Zoo vertelde men hem, dat de Koelawiërs nooit een dorp belegerden, en later vernam hij, dat ze dit toch wel deden. Onze ervaring is, dat ze er grooten slag van hebben een dorp door belegering tot overgave te dwingen. Ook de opgave van de volken, met wie de Koelawiërs gestreden hebben, is onjuist. De bewering, dat de Koelawiërs en Lindoeërs verbitterde vijanden waren, moet op misverstand berusten. Kaudern zegt zelf, dat de vorsten van Koelawi verwant zijn met die van Lindoe. Het verbranden van het hoofddorp Koelawi was niet anders dan een op zichzelf staande wraakneming, omdat de radja van Koelawi de vrouw van dien van Lindoe had benaderd. Op de eene plaats wordt gezegd, dat de beide genoemde stammen elkaar zóó haten, dat ze niets van elkaars land willen eten, en op een andere plaats wordt gesproken van den levendigen handel in visch, die de Lindoeërs met Koelawi drijven.

Met veel verwachting las ik het hoofdstuk over kunst van dezen kunstenaar-geleerde. Ik werd niet teleurgesteld. Van veel belang vooral is hetgeen hij vertelt van het buffelhoorn-motief, hoe dit langzamerhand tot onherkenbaar wordens toe is gestyleerd. Hij wijst er ook terecht op, dat het buffelhoorn-motief soms niet aan den buffel is ontleend, maar aan de scharen van duizendpoot of schorpioen. Wij hebben dit motief ook opgegeven in den platenatlas bij ons werk over de Bare'e-sprekers. Ook de duizendpoot en de schorpioen zijn emblemen van dapperheid in den oorlog. Kaudern gaat nog verder in zijn verklaring; hij vindt het waarschijnlijk, dat dit motief oorspronkelijk ontleend is aan de wassende maan. 't Is mogelijk, maar hij kan geen bewijzen aanhalen, dat bij de Toradja's maanvereering zou hebben bestaan. Want het tellen bij nachten en de beteekenis welke men aan de maanstanden hecht, behoeven niet met maanvereering in verband te staan. En dat men op Nieuw-Guinee wel het maanmotief kent, zegt nog niets voor de Toradja's.

Kaudern gebruikt vaak het woord „ontwikkeling". Een paar maal bezigt hij het, waar hij vlak daarop zelf erkent dat er ook *niet* van ontwikkeling sprake kan zijn. En dan is dit laatste meer voor de hand liggend, zooals in dit geval. In sommige opzichten kan men van ontwikkeling spreken, zooals bij de ontwikkeling van het hoorn-motief, de ontwikkeling van het tegenwoordige vrouwenbaadje uit den primitieven lap met gat, waardoor het hoofd werd gestoken, zoodat de eene helft over den rug, de andere over de borst viel. Maar overigens zal ieder, die met den conservatieven geest van natuurvolken heeft kennis gemaakt, voorzichtig zijn met het gebruik van dit woord. Een Toradja zal wel wat van een ander overnemen, nadoen, wat hem nuttig lijkt, maar zijn geest is er niet voor aangelegd om zelf nieuwe vormen te zoeken. Zoo spreekt Kaudern ook van de ontwikkeling in den huisbouw, en geeft een theorie, hoe de Mongondower er toe gekomen zou zijn, zijn huis op palen te bouwen. Dit moet ontstaan zijn, zegt hij, uit de ontwikkeling van de primitieve hut met den grond als vloer tot een schuurvormig huis op palen met een vloer van latten. Verder geeft hij dan eenige voorbeelden van huizen, die een opeenvolgende ontwikkeling vertoonen. Ik denk dat de meeste ethnologen wel bezwaar zullen hebben tegen deze zoo eenvoudige „ontwikkeling" van huis op den grond tot woning op palen.

In een afzonderlijk hoofdstuk wordt aan het zendingswerk van het Leger des Heils verteld. Dit is een uiting van dankbaarheid van Dr. Kaudern, die niet aarzelt te erkennen, dat hij zonder hulp van de Officieren van het Leger des Heils weinig tot stand zou hebben kunnen brengen. ALB. C. KRUYT.

Dr. Josée Vialla: La Sagesse du Bouddha. Avec une Préface par Paul Oltramare, Professeur à l'Université de Genève, 180 blz Paris, Ernest Leroux, 1925. Prijs fr. 7.50.

De naam van den schrijver der voorrede van dit boekje wekt al dadelijk het grootste vertrouwen. Wat onder Professor Oltramare's vlag op het gebied van het Buddhisme verschijnt moet goed zijn. Hij getuigt van de schrijfster, dat zij, terecht verontwaardigd over de groote onkunde van de meesten harer landgenooten — men kan wel zeggen der Westerlingen — betreffende de wijsbegeerte en letterkunde van het Oosten, in een boek vol kleur en helderheid de Wijsheid van den Buddha heeft uiteengezet, daarbij bouwend op de beroemde werken van Burnouf, Max Müller, Oldenberg, Kern en vele anderen, en tevens door een persoonlijken trek de waarde van haar boek aanmerkelijk heeft verhoogd. Zij heeft, zegt hij, haar vrouwelijk gevoel in haar werk gelegd en op soms roerende wijze aan hare devotie voor den Buddha uiting gegeven. Juist door haar liefde voor hem is zij in staat hem te begrijpen en te verklaren.

Wij onderschrijven deze woorden ten volle. Gevoel en kennis maken dit boekje tot een warm en goed pleidooi voor de hooge gedachten, door den Meester verkondigd. Met zijn leven beginnend, merkt zij terecht op, dat dit leven zelf een leering is van wijs-

heid en moraal. Zij geeft de kern van waarheid, die de latere legenden bevatten, en doet dit op levendige wijze, er tevens zijn hoofdgedachten over de oorzaken van het menschelijk lijden en over het achtvoudig pad naar 't Nirwāna, zooals hij die door meditatie leerde inzien en aan zijn leerlingen mededeelde, tusschen door vlechtend.

Dan volgt een overzicht van de wijsbegeerte vóór des Buddha's optreden, om in 't kort te doen zien, welke oude Indische gedachten door hem zijn opgenomen en wat er nieuws was in zijn leer. Doch allereerst bestrijdt zij de voorstelling, als zou de Buddha een revolutionnair geweest zijn; hij aanvaardde integendeel al de instellingen van zijn tijd, en dacht er niet aan, maatschappelijke gelijkheid te prediken, al stond de weg naar 't Nirwāna voor allen open. Wel breidde hij de leer van 't Erbarmen over allen, ook de geringsten en slechtsten, uit, en stelde 't monnikskleed voor alle kasten bereikbaar. Tot nu toe was het eerste beperkt tot een uitverkoren groep en behoorde 't priesterschap alleen aan de Brahmanen. Overigens vindt men de meeste der groote waarheden der Upanishads terug in de philosophie van den Buddha. Het verschil tusschen ziel en lichaam, de zielsverhuizing, de causaliteitsleer en het geloof in belooning en straf voor daden, in vroegere levens begaan, de kennis als eenig middel ter verlossing uit den maalstroom van het bestaan, het streven naar onderdrukking der smart, ziedaar alles vroegere gedachten, door den Buddha overgenomen en uitgewerkt. Doch nergens elders vindt men het diepe en algemeene medelijden, dat zijn leer vervult.

Het derde hoofdstuk is aan de moraal gewijd. Zij beoogt de onderdrukking der onwetendheid, ter uitblussching der smart. Hier komt de schrijfster op tegen de voorstelling, als zou des Buddha's geheele leer pessimistisch zijn. Hij zag, zegt zij, alleen de waarheid van 't algemeene lijden, doch heeft de tint ervan niet verdonkerd. Inderdaad dunkt ook mij de basis van die leer wel pessimistisch (en tevens zeer juist), maar de mogelijkheid, die hij voor allen opent, om aan het lijden te ontkomen, werpt een helder licht in den donkeren nacht. Hoe meer men nadenkt over zijn verklaring van den dorst (begeerte in algemeenen zin) als grond van het lijden, des te dieper voelt men de eeuwige waarheid, daarin vervat. En hoe juist en duidelijk wijst hij het achtvoudige pad van het deugdzame leven, aan bespiegeling gewijd, aan als het middel ter bevrijding van zinnelijke liefde, haat en verblinding.

Zijn zachte, medelijdende, reine leer heeft haar invloed ten goede ook op den toestand der vrouwen en der klasse der verworpenen doen gelden. Wel was hij nog bevangen in de Oostersche ideeën over de vrouw als onrein en bedriegelijk, maar toch liet hij, ofschoon aarzelend, haar toe in de orde. De nonnen, aan een strenge tucht onderworpen, waren eerbied en gehoorzaamheid verschuldigd aan de monniken en stonden nooit op gelijken voet met hen.

In de oudheid hebben Pythagoras, Socrates en Plato den invloed der Oostersche gedachten over zielsverhuizing, strijd tegen de onwetendheid en reiniging der ziel door meditatie ondervonden, en is ook Marcus Aurelius er door geïnspireerd. Onder de Westersche philosophen is het alleen Schopenhauer die uit een ethisch oogpunt een leerling van den Buddha kan genoemd worden. Ook hij ziet in de blinde levensbegeerte de oorzaak van het smartelijke leven; alleen het inzicht dat alles slechts schijn is en dat het ik geen eigen waarde heeft, bevrijdt van het leed en geeft algemeen medelijden, den grondslag der moraal.

Het vierde hoofdstuk handelt over de meditatie, die de onwetendheid doet verdwijnen en den weg baant naar het Nirwāna, en over de mirakelen, aan den Buddha toegeschreven. Hoewel deze tot de legende behooren, kan de Buddha als Oosterling bijzondere physische eigenschappen bezeten hebben, die sommige verschijnselen min of meer zouden kunnen verklaren.

In het laatste hoofdstuk worden de zielsverhuizing, het karma en het Nirwāna (zoo zou men de volgorde onwillekeurig willen stellen in plaats van het Nirwāna het eerst te vermelden) besproken. Het ontkennen van den ātman, het ik, blijft altijd een zeer moeilijk met de karma leer in overeenstemming te brengen punt. Wat het vraagstuk van het Nirwāna betreft, ook dit is, evenals dat der ikheid, door den Buddha zelf onopgelost gelaten. Het Nirwāna, met het Ledige, de Absolute Natuur aller dingen,

vereenzelvigd, is, zooals de schrijfster terecht zegt, de Kennis zelve, het hoogste inzicht, dat aan de onwetendheid een eind maakt en uit het Lijden verlost.

Tenslotte wordt de verbreiding van het Buddhisme over de Aziatische landen in 't kort behandeld, en op 't machinale, ver van 't oorspronkelijke afliggende en met vele vreemde elementen vermengde van de leer in China en Tibet gewezen. Wat China aangaat, zou ik er echter de schrijfster aan willen herinneren, welk een schat van kennis omtrent het Buddhisme en Indië we juist aan de Chineesche pelgrims en vertalers der teksten hebben te danken. En welk een rijkdom van gegevens is er nog verder uit den Chineeschen canon te putten! Wanneer de schrijfster het Mahāyāna nader gaat bestudeeren, zal zij van zelf de beteekenis van China in het kader daarvan meer en meer leeren inzien, en ook de hooge gedachten waardeeren, door 't Groote Voertuig, zij het ook vaak puttend uit vreemde bron (vooral Perzië), verkondigd.

Uit het bovenstaande moge blijken, hoe rijk van inhoud Mevrouw Vialla's boek is. Beknopt en duidelijk, met kennis en geestdrift geschreven, wenschen wij deze voortreffelijke gids door het schoone land van Buddha's Wijsheid in veler handen. Want zooals Buddha's licht straalt in het duister der onwetendheid, zoo zal er van dit kleine boek een weldadige invloed uitgaan op hen, die tot nog toe verstoken waren van kennis omtrent zijn leer. Wel is er reeds zeer veel in groote en kleinere werken over geschreven, maar zelden is dit geschied op zóó sympathieke wijze, met zóóveel warm gevoel en oprechte bewondering.

M. W. DE VISSER.

Heinrich Schmitthenner: Chinesische Landschaften und Städte. Mit 55 Abbild. auf Tafeln und 12 Karten. Stuttgart, Strecker und Schröder, 1925. XI, 304 blz. 8 vo. Prijs M. 10.—. geb. M. 12.50.

De schrijver, professor in de aardrijkskunde aan de Heidelbergsche universiteit, die reeds meerdere aardrijkskundige werken in 't licht gegeven heeft (o.a. Tunesien und Algerien, 1924) beschrijft verschillende bizonder interessante en belangrijke landstreken van China en tevens eenige der grootste steden. Behandeld worden de volgende gebieden: Peking en omstreken; Shantung; de laagvlakte van Noord-China; het lössgebied (dit gedeelte van het boek is reeds in 1919 in het Geograph. Zeitschrift verschenen); het land om de monding van de Jangtze-rivier; de zuidelijke poort van China (Canton en omgeving). Het materiaal is bijeengebracht op een studiereis in 1913 (ook thans vertoeft de schrijver opnieuw in het verre Oosten). Beoogd wordt in de eerste plaats inlichting te verstrekken omtrent aardrijkskundige en geologische vraagstukken; daarnaast behandelt Prof. Schmitthenner ook onderwerpen, betrekking hebbende op geschiedenis en beschaving.

Het boek kenmerkt zich door zorgvuldige waarneming der feiten en grondige kennis der vakliteratuur; toch is het niet uitsluitend voor vakkundigen geschreven en de schrijver is er dan ook uitmuntend in geslaagd, de geografisch-geologische gesteldheid met haar invloed op vestiging en ontwikkeling der bewoners, voor ruimeren kring duidelijk te maken. Overal laat hij een helder licht vallen op het nauwe verband tusschen de geaardheid van den bodem eenerzijds en de geschiedenis en het economische leven van China tot in de laatste jaren anderzijds. De schrijfwijze is zeer aantrekkelijk. Wie China reeds kent zal door dit boek te lezen, gemakkelijk zijn kennis kunnen uitbreiden, terwijl het evenzeer aanbeveling verdient voor ieder, die zich door studie voorbereiden wil op een reis naar het verre Oosten. In de literatuur over China zijn tal van meer of minder overbodige werken, die òf een herhaling geven van hetgeen reeds bekend was, òf kleurlooze algemeenheden opdisschen. Dit werk is beslist van een ander gehalte. De goed gekozen fotografische opnamen en vooral de twaalf geografisch-geologische schetsen vormen een prachtig hulpmateriaal voor den lezer. Gaarne zouden wij ons door dezen kundigen leermeester ook nog over andere streken van China, b.v. over Chekiang en Fukien of over de provincies van het Zuidwesten,

op dezelfde wijze laten inlichten. Allicht zal de auteur er na afloop van zijn tegenwoordige reis nog een tweede deel aan toevoegen.

Waar Prof. Schmitthenner onderwerpen behandelt, die niet tot zijn eigen vak behooren, kan het niet uitblijven, dat er, bij een zoo veelomvattend en moeilijk vraagstuk als de cultuur en de geschiedenis van China, hier en daar vergissingen voorkomen, van welke ik in het onderstaande enkele zal trachten te verbeteren.

„Shantung" mag niet worden vertaald met „Gebirgsland im Osten" (p. 33), het beduidt (het gebied) „ten Oosten van het gebergte". „Shanghai" beteekent niet „Stadt oberhalb des Meeres" (p. 176), maar (gewest van de) „boven-zee". De etymologie van het woord Kuli („Kraftmann") is onaannemelijk. Confucius is niet in Küfu (p. 79) doch in het plaatsje Tsou geboren, waarvan zijn vader gouverneur was. Als Laotze's geboorteplaats (p. 113 A.) komt slechts Ch'üjên (prov. Honan) redelijkerwijze in aanmerking. In de Shuching (hoofst. Shun tien) worden niet vijf (p. 84), doch slechts vier heilige bergen van China genoemd; de vijfde is er eerst veel later bijgevoegd. Yü kung is niet (p. 100) het zesde boek van de Shuching. Wat op p. 112 over Confucius wordt beweerd, behoort (evenals de aangehaalde woorden) bij Mencius (V 1, 5, 8) thuis. De Taiping-opstand duurde niet van 1840 tot 1863 (p. 154), maar van 1850—64. Het „typische ostasiatische Gefährt", de jinriksha, is niet een halve eeuw geleden pas uitgevonden (p. 42); er zijn toen slechts in de constructie door een zendeling veranderingen aangebracht. Een dergelijk vervoermiddel bestond reeds lang in Japan; in het bekend werk van Arnoldus Montanus (Amsterdam 1669) vinden wij er een afbeelding en een beschrijving van. De spoorweg van Shanghai naar Nanking is ouder dan van 1913 (p. 185); de ondergeteekende heeft er in 1911 reeds gebruik van gemaakt. De „hervorragende Chinaforscher" heet niet Friedrich Hirt (p. 254 f), maar Fr. Hirth. Dat een oom van Mohammed in Canton zou zijn begraven (p. 252), is een niet op de historie berustende overlevering. Op het kaartje (p. 145) moet de naam Hutschau (aan de Tsientang-rivier) in Hangtschau worden veranderd.

Er zijn nog meer kleine fouten, die ik (naast eenige drukfouten) al lezende heb genoteerd en die ik, desgewenscht, gaarne bereid ben, aan den schrijver op te geven. Maar zij alle zijn van geenerlei beteekenis voor de waarde en het nut van het boek. Wij hebben hier te doen met een publicatie, die ten volle onzen dank verdient; laat ons hopen, dat de belanghebbenden dien dank zullen toonen, door van het werk van Prof. Schmitthenner een ijverig gebruik te maken.

H. HACKMANN.

Graaf Hermann Keyserling: Het reisdagboek van een philosoof. 2 dln., 447 en 490 blz. Hollandia-drukkerij, Baarn, 1924. Prijs der twee dln. f 10.—.

Graaf Hermann Keyserling wenscht, dat zijn dagboek betreffende zijn reis om de aarde als een roman gelezen worde en noemt het geheel een dichtwerk (I: IX). Voor den philosoof Keyserling is bespiegeling doel en zijn de reiservaringen slechts aanleiding daartoe; hij beschouwt ze als „uitdrukkingsmiddel van den zin, die er onafhan-„kelijk van bestaat" (I: XI). Een eigenlijk reisverhaal geeft K. dan ook niet en kan men nauwelijks verwachten van iemand, die „er de voorkeur aan (geeft) om door de oogen „van anderen te zien, als het er op aan komt nauwkeurig waar te nemen" (I: 26). Men mist in het boek vrijwel elke objectieve beschrijving; bestond soms het voornemen daartoe dan verglijdt de schrijver vaak na enkele oogenblikken in zelfbeschouwing. Of hij vaart over den Indischen oceaan dan wel trekt door het tropische oerwoud, K. draagt steeds zich zelven mee op een wijze, die wellicht het best wordt weergegeven door de vraag, welke hij zich stelt bij het oversteken van den Grooten Oceaan: „Inderdaad, wie „ben ik ?" (II: 311).

Die zelfbeschouwingen zijn evenwel zoo algemeen menschelijk, dat Keyserling daardoor meermalen voor zijn lezers wordt tot een gids op een wereldreis door eigen ziel. Op

de rustige harmonische deining van zijn welgekozen woorden en goedgebouwde zinnen voert hij ons dikwijls binnen in ons eigen zieleleven, bezien we in rustige stemming den hoogen koepel van eigen idealen, beschouwen we als van uit de verte eigen strijd. Dat verklaart voor een deel het succes, want (dit citaat zou bijna als motto voor deze bespreking kunnen dienen) ,,de mensch is altijd aangenaam verrast als een ander hem ,,duidelijk maakt, wat hij reeds innerlijk doorleefd heeft" (I: 49). In zulk een stemming is men niet tot kritiek geneigd en luistert men rustig naar beweringen, die anders tot tegenspraak zouden prikkelen en aanvaardt men uitspraken zonder het te betreuren, dat de schrijver zich in de logica niet al te sterk verklaart en dus niet gaarne bewijst (I: 26).

Hiermede is gelijkertijd de sterke en de zwakke zijde van dit bijzondere boek aangegeven: terwijl bespiegelende naturen het zullen waardeeren, zal de critische lezer het meermalen teleurgesteld ter zijde leggen. Keyserling heeft de gave, vele zijner uitspraken met een stelligheid neer te schrijven, die twijfel tot een schennis maakt. Ziehier enkele voorbeelden: ,,Ons liefdesverlangen kennen de bewoners van ,,de tropen niet. Slechts één verlangen vindt daar voedsel, kan levendig blijven en ,,groeien, tot dat het een wereld schokkende macht is geworden: het diepe verlangen ,,om uit den overvloed verlost te worden" (I: 42). ,,De grondtoon van Birma is de ,,Birmaansche, de onbewust-zelfbewuste jonge vrouw" (II: 7). „...iedere echte Rus is ,,in zijn wezen (indien al niet altijd feitelijk) eene ruim en groot aangelegde natuur" (II: 79).

Deze uitspraken, die zonder eenige moeite met vele tientallen zouden zijn aan te vullen, zijn echter steeds het resultaat van redeneeringen, waarvan men wel zeer sterk den indruk krijgt, dat de bewijslast den philosoof niet zeer drukkend schijnt. Een typisch voorbeeld. Uitvoerig beschrijft hij den opvoedenden invloed van de Chineesche schrijfkunst. „Dat de ontwikkelde Chineezen zelden iets produceeren, wat bepaald leelijk ,,is, en de massa een ongeloofelijk fijnen zin voor vormen heeft, is zonder twijfel groo- ,,tendeels te danken aan hun schrijfsysteem...; ik bewonder het vooral om zijne ,,geestelijke beteekenis" (II: 30 v.v.). Welke waarde valt nu aan dergelijke beweringen te hechten van iemand, die eenige regels verder verzucht: ,,Kon ik maar chineesch ,,schrijven!"

Het is van een philosofisch wereldreiziger te verwachten, dat het probleem van den samenhang tusschen het geografisch milieu en de levensvormen voortdurend zijn aandacht heeft; welke philosoof heeft zich niet met dit vraagstuk beziggehouden! Graaf Keyserling acht dien samenhang evident. Dikwijls gelukte het hem ,,...bij het bezoek ,,aan een dierentuin, alleen uit het karakter van een bepaald dier op te maken, in welk ,,land het inheemsch was. Zulke conclusies zijn mogelijk, als men van het algemeene ,,karakter van het land en de algemeene trekken van het type, waartoe het dier behoort, ,,eene duidelijke voorstelling heeft... ik acht het mogelijk bij voorbaat dit dier (het ,,chineesche hert) te construeeren als men het hert in het algemeen voldoende kent en ,,met het chineesche karakter voldoende vertrouwd is" (I: 16). Mij dunkt, hier ligt een terrein voor interessante proefnemingen, tenminste als Keyserling daaraan zou willen medewerken.

Keyserling schrijft even gemakkelijk als hij redeneert; zijn beschouwingen zijn bijna altijd interessant om de bewering zelf; ze zijn menschelijk, gevoelig dikwijls, soms niet zonder humor, ook wel diepzinnig nu en dan; wie zich zonder meer door den schrijver kan laten leiden op de wereldreis, wie verstaat zonder morren te aanvaarden, wie geniet van een fijn, geschaafd causeur, hij leze Keyserlings Reisboek, dat zich in de vlotte vertaling van J. L. Pierson aangenaam lezen laat. Slechts één opmerking over die vertaling. Niet altijd kloppen Duitsche en Nederlandsche tekst. Het bosch der Sequoia gigantea beschrijft Keyserling: ,,Es ist düster drinnen und ,,kühl, trotz der Augustsonne, die im Mittag steht, ihre Strahlen finden den Weg durch ,,die buschigen Kronen kaum hindurch; wie in ewiger Abendbeleuchtung glänzt das ,,Rot der Stämme durch die Dämmerung. Die Giganten stehen da, aufrecht und frisch ,,als wären seit dem Tage ihres Aufkommens nicht Jahrtausende dahingestrichen". (Duitsche uitgave, Dritte Auflage, II: 755). De vertaler schrijft: „Het is daarbinnen

„donker en koel, niettegenstaande de Augustuszon in het midden staat, hare stralen „dringen nauwelijks door het *dikke gebladerte* heen; als in eeuwige avondbelichting „zijn de stammen rood gekleurd. De reuzen staan daar, zoo recht op en met zulk *frisch „gebladerte*" (II : 374). Er zou over te praten zijn of „Augustsonne, die im Mittag „steht" wel gelukkig vertaald is, maar zeer zeker doet de vertaler K. onrecht aan als hij schrijft van het „gebladerte" der Sequoia's: de Sequoia is een naaldboom!

H. N. t. V.

Dr. H. A. Weersma: Sociale Ontwikkeling. 68 blz. N.V. Van Loghum Slaterus en Visser, Arnhem, 1925. Prijs f 0.85.

Dit geschrift behoort tot een Serie met den verzameltitel van Religieus Socialistische Vragen en kan dus, als zoodanig reeds, geacht worden niet buiten het kader van dit tijdschrift te vallen. Het onderwerp, dat Weersma behandelt, past er evenwel in alle opzichten in, daar hij de grondlijnen der maatschappelijke ontwikkeling bespreekt met de speciale bedoeling duidelijk te maken, dat het zoogenoemde historisch-materialisme, daarop van toepassing is, mits... men het ontdoet van zijn mechanistisch-deterministische aankleeding.

Het kan bekend zijn, dat de socialistische beweging van haar geboorte af, gedurende het grootste deel van haar ontwikkelingstijd, politiek gesproken, een uitgesproken antikerkelijk karakter droeg, terwijl zij, krachtens haar wetenschappelijken grondslag, het historisch-materialisme, ook in haar wezen als een partij van het ongeloof werd beschouwd.

Naarmate echter een steeds grooter aantal religieus voelenden zich tot het Socialisme in zijn hoogmenschelijke economische doelstelling, bekeerden, begon men het historisch-materialisme te bestrijden en te verwerpen, omdat men vreesde daarmede tevens het metaphysisch materialisme (Lamettrie, Bühner, Moleschott e.a.) te aanvaarden, waartoe de argumentatie der dogmatische voorstanders wel aanleiding gaf.

Dr. Weersma nu heeft zich blijkbaar tot taak gesteld te betoogen, dat de marxistische geschiedenisbeschouwing, gelijk hij ze dan betitelt, mits in juisten zin opgevat, zich voortreffelijk verdraagt met de idealistische wereldbeschouwing. Het onderwerpelijk geschrift is daarvan een zeer leesbare proeve, doch wil men hem volkomen kunnen volgen, dan doet men goed met daarbij te lezen zijn „Socialisme en Wereldbeschouwing" en zijn aanvullend artikel in den Socialistischen Gids van November 1925.

Uitgangspunt voor het gevoerde betoog is het onderzoek naar de beteekenis van „Ontwikkeling", waarvoor allereerst gewezen wordt op twee essentieele kenmerken van het begrip: 1o. voortdurende verandering van wat is en 2o. regelmatige overgang van het lagere naar het hoogere. Eenerzijds is dus uitgesloten de gedachte aan een scheppingsdaad van bovennatuurlijken aard en anderzijds sluit het de aanneming in van een stijgingslijn naar een *hoogeren* toestand, wat inderdaad zuiver teleologisch gedacht is.

De gangbare ontwikkelingsidee is van strikt natuurwetenschappelijken aard, 't zuiverst belichaamd in de darwinistische evolutieleer en in analogie daarmede op alle verschijnselen der sociologie en der ethiek toegepast. Dat noemt de schrijver „ontwikkeling in naturalistischen zin". Daartegenover is dan te stellen de ontwikkeling in den zin van het idealisme, d.w.z. waarbij de idee (wereldgeest) de oer-bewegende kracht is.

Door de begrippen „lager" en „hooger" in de evolutie op te nemen — zoo betoogt de schrijver — legt men „meer of minder bewust een waarde-maatstaf aan", ook voor wat nog niet bestaat. De lange weg van an-organische natuur tot het bewuste geestesleven als een zuiver evolutieproces gedacht, is dan slechts begrijpelijk, als men daarin het resultaat erkent van een werkende kracht, die zich richtte op een doel, dat het geheele verloop der evolutie van den aanvang af reeds beheerschte en... voor alle komende tijden nog beheerscht. Een volkomen teleologie!

Het eigenlijke onderwerp der brochure is derhalve de vraag hoe men zich, in dit licht bezien, de ontwikkeling der menschengemeenschap moet denken, waartoe vooraf

het wezen dier gemeenschap wordt vastgesteld in deze omschrijving van hare drie „grondfuncties":

„Samenwerken tot instandhouding van het leven en ter bevrediging van de levensbehoeften, sociale regeling en haar handhaving, levensverheffing en in verband daarmede kritische bezinning" (blz. 37).

Vervolgens geeft hij dan zijn denkbeelden over de sociale ontwikkeling, over den graad der „natuurnoodwendigheid" in de historische ontwikkeling, om in een slothoofdstuk „idealistische geschiedenisopvatting en haar consequentie" tot een beschouwing te komen, die een synthese geeft van de hegeliaansche dialektiek met de idee als motorische kracht en de marxistische geschiedbeschouwing, volgens welke „de sociale ontwikkeling zich overal en te allen tijde slechts voltrekken kan in vormen, welke zich verdragen met de stof der economische verhoudingen en in zooverre aan de geschiedenis het moment der natuurnoodwendigheid laat gelden" [1]).

Het verdient aanbeveling op te merken, dat ook onder de strenge aanhangers van het historisch-materialisme in den loop van zeventig jaar dit beginsel zelf evolutionneert.

Het beginsel is door Marx het scherpst gedefinieerd in de voorrede van zijn in 1859 gepubliceerde verhandeling „Zur Kritik der politischen Oekonomie".

> In der gesellschaftlichen Produktion ihres Lebens gehen die Menschen bestimmte, notwendige, von ihrem Wille unabhängige Verhältnisse ein, Produktionsverhältnisse, die einer bestimmten Entwicklungsstufe ihrer materiellen *Productivkräfte* entsprechen. Die Gesamtheit dieser *Productionsverhältnisse* bildet die ökonomische Struktur der Gesellschaft, die *reale Basis,* worauf sich ein *juristischer und politischer Ueberbau* erhebt, und welcher bestimmte gesellschafliche *Bewusztseinsformen* entsprechen. Die Produktionsweise des materiellen Lebens bedingt den sozialen, politischen und geistigen Lebensprozesz überhaupt. Es ist nicht das Bewusztsein der Menschen das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr *Bewusztsein* bestimmt.

Deze stelling is door zijn volgelingen in nog veel scherper vorm weergegeven, wanneer zij het geestesleven principieel en in vollen omvang, als de „ideëele bovenbouw", tot het zuiver mechanisch product verklaarden van den „economischen onderbouw", waardoor het historisch-materialisme nauw verwant werd aan het wijsgeerig materialisme en een onmiskenbaar fatalistisch karakter kreeg.

Het ware zeer goed duidelijk te maken, dat in den tijd, waarin Marx zijn theorieën opstelde en zijn groote tijdgenooten die grondgedachten onder de massa uitdroegen, de beteekenis, daaraan verbonden, niet anders kon zijn, dan zoo juist aangeduid.

Hier willen we er echter alleen op wijzen, dat gaandeweg in alle Marxistische beschouwing het ideologisch element duidelijker naar voren kwam (we denken dan onder velen aan Jaurès, Renner, Max Adler). De termen neo-marxisme, jong-marxisme, e.d. konden zelfs opkomen. De studies van Dr. Weersma zijn daarom van groote waarde, omdat ze dwingen zich zelf rekenschap te geven van inzichten, die misschien op weg waren ietwat dogmatisch te verstarren. A. H. GERHARD.

Sigmund Schott: Alles Ding währt seine Zeit, Feriengedanke eines Statistikers [2]) *— Der Lindenhof, Statistik und Erzählung* [3]). *— Vornamen im Wechsel der Volksgunst* [4]).

De statistiek heeft den naam een uitermate droog vak te zijn, de statisticus wordt vaak als een dorre cijferaar beschouwd. De statisticus zelf weet wel beter. Voor hem leven de getallen, die hij neerschrijft; hij ziet er het rijke, bonte, werkelijke leven achter; hij weet, dat aan hem, die het verstaat de cijfers te lezen, zich verschijnselen

[1]) Soc. Gids, Nov. 1925, blz. 910.
[2]) Als Manuskript gedruckt (1924).
[3]) Beiträge zur Statistik der Stadt Mannheim, herausgegeben vom Stat. Amt. 8 Sonderh. 1925.
[4]) In: Allgemeines Statistisches Archiv. 15 Band 1925 1 Halbband blz. 225 vlg.

openbaren, welke men zonder getallen nimmer zou leeren kennen; hij kent de spanning, waarmee dikwijls het resultaat der statistische bewerking wordt tegemoet gezien, en de vreugde, die een met moeite bereikte uitkomst kan verschaffen. Hem verwondert het dan ook niet, dat er onder de statistici dichters voorkomen, althans dichterlijke naturen, die er zich onweerstaanbaar toe gedrongen voelen de door hen gevonden verschijnselen op dichterlijke, vaak enthousiaste, soms zelfs romantische wijze te parafraseeren.

Tot deze dichters onder de statistici behoort de onlangs afgetreden directeur van het statistisch bureau van Mannheim Sigmund Schott[1]), een zeer bijzondere figuur onder hen. Sprak reeds uit de inleidingen bij de publicaties van zijn bureau op verschillend gebied een geheel eigen en voor officieele stukken ongewoon geluid, de hierboven genoemde laatste drie geschriften van zijn hand hebben wel een geheel apart karakter. Het tweede (der Lindenhof) begint zelfs met een uitvoerige bespreking van de vraag, of getallen, statistische gegevens, zich wel vereenigen met vertellingen, of het noodzakelijk is, dat de verteller om zijn verhaal niet te verdorren, te vermoorden, zich zorgvuldig onthoudt van het noemen van getallen, en hij motiveert uitvoerig de poging, die hij zelf daarin doet, om van een statistisch onderzoek een verhaal te maken.

Ongetwijfeld hebben deze geschriften naast een werkelijke statistische ook een zekere literarische waarde; het meest geldt dit wel van het eerstgenoemde kleine geschriftje, in vrije uren gemaakt, waarin de schrijver met eenige sprekende voorbeelden aantoont, hoe al het bestaande tenietgaat, en van de als voorbeeld gebruikte verschijnselen een soort van sterftetafel maakt, waaruit men zien kan, hoeveel er na elk van een aantal perioden nog van over is.

Het eerste dier voorbeelden is genomen uit de crimineele statistiek en betreft het misdrijf van geweldpleging, waarvan het aantal bij het toenemen van den leeftijd en het daarmede gepaard gaande afnemen van de hartstochten geregeld vermindert, zoodat, als het relatieve aantal, op 18—21-jarigen leeftijd bedreven, 1000 bedraagt, het in verhouding tot de 70-jarigen en ouderen nog slechts 24 is.

Het tweede voorbeeld heeft betrekking op Mannheimer families, waarbij blijkt, dat van de 1000 vóór 1810 levende families in 1900 nog slechts 145 niet waren uitgestorven; het derde op de gebouwen in de stad, waarbij blijkt, dat op 100 in 1800 aanwezige gebouwen na 100 jaar nog slechts 31 onveranderd aanwezig waren. Het vierde en laatste eindelijk heeft betrekking op de in den stadsschouwburg opgevoerde tooneelstukken en opera's en toont aan, dat op 100 in 1779—1799 opgevoerde stukken, 100 jaar later nog slechts 5 leefden, terwijl het verminderend aantal opvoeringen in achtereenvolgende perioden van tien jaar van elk stuk en elke opera duidelijk het langzaam afsterven doet zien. Dit is inderdaad de statistiek toegepast op een zeldzaam betreden gebied.

Het tweede der genoemde geschriften heeft juist het omgekeerde ten doel van het eerste, nl. den opbouw, de opkomst te beschrijven van een geheele stadswijk van Mannheim, met thans 21.000 inwoners, in den loop van omstreeks 50 jaar ontstaan op een uitgestrektheid land buiten de stad, die in 1871 nog slechts 6 grondstukken met 175 bewoners omvatte. Nauwkeurig wordt eerst beschreven, hoe de grondstukken geleidelijk verdeeld werden en in telkens andere handen overgingen en voor welke prijzen en hoe het aantal woningen en straten toenam. In een volgend hoofdstuk worden de bewoners statistisch onderzocht uit demografisch en sociaal oogpunt: waar ze geboren en van waar ze gekomen zijn, waarheen zij, die de buurt ontrouw werden, zijn getrokken, welke beroepen zij uitoefenen (veel ambtenaren zijn eronder!), hoe ze bij de verkiezingen stemden, enz. Op deze wijze wordt werkelijk een beeld verkregen van het karakter van een nieuwe stadswijk, zooals men ze in de groote, zich de laatste decenniën sterk uitbreidende steden, zooveel aantreft.

Het derde geschrift behandelt evenzeer een onderwerp, dat de statistiek overigens vreemd is, en de schrijver verontschuldigt zich zelfs eenigermate, dat hij in deze ernstige tijden zijn vrijen tijd daaraan heeft gegeven. Het betreft de vraag, of in het

[1]) Een andere dichterlijke, hoewel meer humoristische geest is *Losch*, de directeur van het Statistische Bureau van Wurttemberg. Men zie hetgeen *Zahn* over hem schreef bij zijn 60en verjaardag in: Allgemeines Statistisches Archiv. 14. Band 1923/4 biz. 244.

aantal voornamen, dat aan de kinderen wordt gegeven, en in de namen zelf, in den laatsten tijd verandering is gekomen en op welke wijze. Dat er in het geven van namen allerlei nieuwe gewoonten zijn ontstaan, zooals het veelvuldig gebruik van verkorte namen, het samenvoegen van twee en het geven van vreemdsoortige namen is bekend, maar in welke mate dat geschiedt, kan alleen de statistiek leeren.

Om niet te uitvoerig te worden heeft Schott de geboortekaarten van twee jaren, nl. 1911 en 1923, in dit opzicht bewerkt en met elkaar vergeleken en wel ten aanzien van een aantal gegevens. In de eerste plaats wat het gemiddelde aantal voornamen per kind betreft, waarbij blijkt, dat het geven van meer dan één voornaam bij de wettige jongens iets is toegenomen, bij de wettige meisjes onveranderd is gebleven en bij de onechte vrij sterk is afgenomen. In de tweede plaats ten aanzien van de verscheidenheid der gebruikte namen, die sterk is toegenomen, zoowel door het gebruik van afgekorte als door dubbele namen (Anneliese, Lieselotte, Karlheinz). Ook berekent hij het aandeel, dat de meest voorkomende namen (Friedrich, Heinrich, Karl, Wilhelm, Marie, Anna, Elisabeth) hebben in het geheel, waarbij blijkt, dat dit aandeel sterk verminderd is en de zeldzame namen zeer zijn toegenomen en dat bij de wettige kinderen in sterkere mate dan bij de onechte. Bij de moeders van onechte kinderen bleek ook een toenemende afkeer om het kind naar zichzelf te noemen, blijkbaar omdat zij haar eigen naam „ouderwetsch" vinden. Voor de wettige kinderen werd dit verschijnsel ten opzichte van de vaders onderzocht en ook daar bleek het naar den vader noemen sterk verminderd.

Wat de namen zelf betreft werd in de eerste plaats onderzocht de invloed van den godsdienst op den naam, waarbij er inderdaad naast de algemeene namen Friedrich, Karl, Wilhelm, Franz, enz. speciale Potestantsche, Katholieke en Israëlietische namen zijn; een sterke afneming der Joodsche namen werd geconstateerd; deze zijn nl. door algemeene, als Hans, Heinz, Kurt, Walter, enz. vervangen; 49 Joodsche vaders hadden 38 verschillende namen, waarvan slechts 13 bij de zoons terugkeerden, terwijl 23 nieuwe zijn verschenen. Verder worden de namen vergeleken naar het beroep en den welstand der ouders (het laatste door vergelijking van een welvarend met een arm stadsdeel) en daarbij blijkt een merkwaardige nivelleering wat de namen zelf en ook wat de kinderen met twee namen betreft. Eindelijk wordt nog onderzocht, welke namen het meest alléén voorkomen.

Als men bedenkt, dat dit alles door getallen wordt verkregen, dan moet men erkennen, dat hier wel een merkwaardige statistiek wordt gegeven, die uit sociologisch oogpunt niet van belang is ontbloot. J. H. VAN ZANTEN.

Prof. Dr. H. T. de Graaf: Levensrichting. 243 blz. N.V. van Loghum Slaterus' Uitg. Maatschappij, Arnhem, 1925. Prijs f 2.75; geb. f 3.50.

Dit is een boek met opstellen, die bijna alle betrekking hebben op, of verband houden met den godsdienst. Ofschoon het getuigt van ernst en nobele bedoelingen, bevredigt het mij weinig, wat ik voor een deel hieraan toeschrijf, dat de auteur een veel te geringe plaats toekent aan de „voorstelling" in den godsdienst. Het komt mij voor, dat de praktijk van het leven de onjuistheid zijner praemissen hier en daar ook vrij duidelijk zien laat. Zoo o.a. in de opstellen „over Rome", waarin Prof. De Graaf spreekt over de verhouding van zijn geestverwanten, de Vrijzinnig-Protestanten tot de Roomsch-Katholieken. Het verschil kenschetst hij nagenoeg alleen als een verschil in vrijheid, zoodat er nu wel geen fusie, maar toch krachtige samenwerking op belangrijke punten en onderling begrijpen zou kunnen zijn tusschen de beide groepen, als de laatsten maar niet zoo aan hun kerkelijke autoriteit gehoorzaamden. Ik denk niet dat de Roomschen dit met hem eens zullen zijn. Er is toch nog een Roomsche theologie, maar dit niet alleen: er is ook een Roomsche *anthropologie* en het verschil zit niet slechts in wat men zich van God, doch evenzeer in wat men zich van den mensch en het menschelijke

voorstelt. Onze voorstelling van den mensch en het menschelijke nu, is van enorme practische beteekenis en doet haar invloed door geheel ons gevoels- en wils- en gedachtenleven bemerken.

In dit verband wijs ik op het laatste hoofdstuk, door den schrijver zeker niet het geringste van de vele geacht, want hij stelt er het ideaal in op waarnaar zijn geestverwanten zich richten moeten. Hij noemt dit ideaal: ,,humanisme'' en definieert het als ,,een vol ontwikkeld persoonlijk menschelijk leven in een vermenschelijkte maatschappij''. Maar — wat is de mensch en het menschelijke? Daaromtrent bestaan nu juist de groote verschillen, en dat zou men nader moeten bepalen, wilde men een eenigszins concreet ideaal opstellen. Mij dunkt, dat tegen dit humanisme van den schrijver weinigen bezwaar zullen hebben, want het is een combinatie van twee idealen die uit de oudheid tot ons komen en op ieder ernstig mensch vat hebben gekregen, doch — niet ieder geeft er denzelfden inhoud aan.

Van de vrijzinnig-godsdienstigen, zijne geestverwanten, zegt de auteur, dat zij zich te veel binnenskamers gehouden hebben, aan de politiek moesten doen, en trachten wereldverhoudingen te wijzigen in den zin eener christelijke moraal. Ook hier is de praktijk wel een toetssteen voor de juistheid zijner praemissen. Want waarom trekken zij dan niet als politieke groep samen op en hebben ze het nooit beproefd? Voor iemand die een andere opvatting heeft, en meer waarde aan de voorstelling toekent, is dit geen geheim. Doch iemand van Prof. De Graaf's denkwijze moet het, dunkt me, volmaakt onbegrijpelijk vinden. Zijn ze dan zooveel slechter, zooveel stompzinniger dan de Roomsch-Katholieken en Antirevolutionnairen?

Het spreekt haast van zelf dat dit boek begint met eenige artikelen over Mystiek, Intuïtie, Idealen en Roeping. Een artikeltje Leeken wordt niet ongeschikt aan deze eerste afdeeling toegevoegd. De mystiek wordt door den schrijver gekarakteriseerd als ,,bezinning over den Grond''. Het is mij niet duidelijk geworden welken grond, en wat soort van bezinning, doch het is mij wel duidelijk, dat hij het onderscheid tusschen een mystieke en een niet-mystieke godsdienstigheid zoo goed als opheft. 't Wordt een zaak van appreciatie, en mystiek wordt zoo iets als de ware godsdienst. Ik kan hem het recht niet ontzeggen om mystiek te noemen wat hij verkiest, maar iemand die een andere opvatting heeft, gaat niet met hem mee en vindt in de woorden van Luther en Calvijn, door hem geciteerd geen spoor van mystiek.

Het best bevallen mij de artikelen, onder het opschrift ,,standpunten'' verzameld, als cynisme, wreedheid, moedwil, zachtmoedigheid, de stillen in den lande, humor in ons godsdienstig leven. In deze artikeltjes laat Prof. De Graaf zijn godsdienstig hart spreken, en ik zou ze ,,stichtelijke'' stukjes willen noemen. Als hij mij toestaat ze als zoodanig te nemen, stel ik er prijs op om te verklaren, dat ik eenige van hen met groot genoegen gelezen heb. Wanneer ik nu nog zeg, dat er in het boek een artikel over Feuerbach voorkomt, dat geestverwanten van den schrijver interesseeren zal, hetgeen ook gelden kan van een ander artikel: waarheidscriterium in den godsdienst, dat zich richt tegen Barth en Brunner, dan meen ik het voornaamste te hebben opgenoemd.

Vat ik het boek op als een min of meer getrouwe afspiegeling van wat er in die kringen leeft, die men vroeger de ,,Modernen'' noemde, en vraag ik mij dan af of er met betrekking tot die Richting iets verbeterd is, en of zij meer hoop geeft voor de toekomst, dan moet ik tot mijn leedwezen zeggen, dat ik van vooruitgang weinig bespeuren kan. Er is, sedert 50 jaren, natuurlijk wel allerlei veranderd, maar of dat een vooruitgang is, valt te betwijfelen. En wat bleef is hetzelfde vage, hoogstrevende idealisme, en hetzelfde gebrek aan religieuze motieven om het te verwerkelijken. Eén uitzondering maak ik. Er is besef gekomen dat men zich in politiek en sociaal opzicht niet afzijdig *behoorde* te houden, en dat het verblijdend zou zijn, — als men een sociale moraal had.

F. J. DE HOLL.

Abortus Criminalis, door Mr. Dr. P. van Heynsbergen, substituut officier van justitie te Amsterdam en Dr. G. C. van Balen Blanken, vrouwenarts te Amsterdam. 114 blz. Uitg. Maatsch. Holland, Amsterdam, 1925. Pr. f 2.90, geb. f 3.75.

Dit werkje bevat een gestreng requisitoir tegen al de schuldigen aan abortus criminalis, ,,een algemeen toenemend verschijnsel'', zooals het in het tweede hoofdstuk wordt genoemd. Die toename blijkt uit ,,de sterke stijging van het aantal veroordeelingen, ,,de meer dan gewone brutaliteit, waarmede aborteurs in dag- of weekbladen hunne ,,diensten aanbieden, uit het verloop van de geboortecijfers in verschillende landen en ,,uit het bij voortduring stijgen van het aantal gevallen van crimineelen abortus, dat in ,,de verschillende klinieken wordt opgenomen'' (blz. 56). Ofschoon de cijfers voor veroordeelingen regelmatig stijgen, in de Nederlandsche crimineele statistiek van 3 in 1911 (vóór de invoering der nieuwe wet) tot 55 in 1923, blijven zij verre achter bij de werkelijkheid. In sommige hoofdsteden van Europa zijn inrichtingen gevestigd, waar het opwekken van abortus als handwerk meer of minder in het openbaar wordt beoefend. In Amerika schijnt het nog erger te zijn (blz. 61).

Het voornaamste middel tot bestrijding van het kwaad is de strafwet; hare bepalingen worden in het eerste hoofdstuk uitvoerig behandeld. Tot 1911 hadden wij alleen de artt. 295—298 Wb. v. Str., waarbij werd gevorderd het bewijs, dat de vrucht tijdens de abortieve handeling had geleefd: ,,eene bespotting der werkelijkheid''. Zij zijn toen aangevuld met art. 251 bis, strafbaar stellend hem ,,die opzettelijk eene vrouw in ,,behandeling neemt of eene behandeling doet ondergaan, te kennen gevende of de ,,verwachting opwekkende, dat daardoor zwangerschap kan worden verstoord''. Het nieuwe artikel wordt uitvoerig toegelicht en uitgelegd met het oog op de practijk.

Dit eerste hoofdstuk wordt besloten met een paragraaf over het beroepsgeheim van den geneeskundige die, zeker bij vergissing, in den inhouds-opgaaf *niet* wordt vermeld. De plicht tot geheimhouding wordt getoetst aan art. 272 Sr. en aan den beroepseed. De conclusie is: de medicus, voor den rechter geroepen, ,,mag zich beroepen op zijn ,,beroepsgeheim, wanneer hij meent dat hij door zijn verklaring de belangen van zijn ,,patiënt zou schaden. Hij vergete echter niet, dat hij door eene verklaring af te ,,leggen het openbaar belang kan dienen'' (blz. 55).

Hoever mag de medicus gaan met het opwekken van abortus? Algemeen wordt aangenomen dat de medicus, die handelt volgens de voorschriften der medische wetenschap, straffeloos handelt ook wanneer de door hem verrichte abortus op zich zelve beschouwd in strijd is met de wet (blz. 75). Bekend is de strijd gevoerd over de vraag of dit beginsel al dan niet wettelijk moest worden vastgelegd; dit is niet geschied, vervolgingsgevaar is dus niet uitgesloten, maar bij het ten onzent vigeerend opportuniteits-beginsel toch wel denkbeeldig. Waar de Schr. echter met kracht tegen te velde trekken, is het *misbruik* van zijn beroepsrecht door den medicus, zich uitend in het uitbreiden der zgn. *medische indicatie* buiten redelijke grenzen, en het binnensmokkelen van nog andere indicaties. Het aantal medische indicaties tot afbreken der zwangerschap is in de laatste jaren ,,onheilspellend toegenomen'' en op onverantwoordelijke wijze uitgebreid, zoo werd reeds (in Duitschland) het zeer gewone braken der zwangere als zoodanig opgevat! Maar bovendien meenen de Schr. te mogen aannemen, dat meermalen door een geneeskundige, zoogenaamd op grond van medische indicatie, maar inderdaad op grond van een reden van maatschappelijken aard, een zoogenaamde ,,sociale indicatie'', afgedreven wordt. Ja zelfs de eugenische indicatie — het belang der rasverbetering — werd uitgevonden, b.v. om de geboorte van minderwaardigen te voorkomen, als de moeder eene minderwaardige is. Om aan deze misbruiken paal en perk te stellen, willen de Schr., indien een geval van abortus ter kennis der justitie komt, terstond door een deskundige laten onderzoeken of gepro-

voceerde abortus heeft plaats gehad, en of die kan zijn geschied op grond van medische indicatie. En die indicatie zij dan uitsluitend deze, dat de handeling geboden was om het leven der moeder te redden (blz. 78).

Behalve de strafwet worden een aantal „middelen tot bestrijding" gegeven in het derde hoofdstuk. Genoemd worden „medische voorlichting van vrouwen en meisjes" over de gevaren voor gezondheid en leven van de onderbreking der zwangerschap; het nut van vondelingen- of bestedelingenhuizen, waarin het kind, zonder daaraan ruchtbaarheid te geven, kan worden opgenomen, wordt uitvoerig en aan de hand van historisch materiaal besproken; bestrijding van zedeloosheid, inzonderheid door versterking van godsdienstig leven en bestrijding van pornographie, aanbevolen.

Zwak behandeld is het middel genaamd „Verplichtingen van den verwekker". Schr. willen verscherping van die verplichting langs strafrechtelijken weg. De verwekker is veelal de *auctor intellectualis,* behoort dus gestraft te worden. Maar behalve in de weinige gevallen dat medeplichtigheid aan de afdrijving kan worden bewezen, wordt deze medeschuldige nooit gestraft. Ruimer bepalingen zouden dus wenschelijk zijn (bz. 97). Hoe die bepalingen er uit moeten zien, wordt echter niet medegedeeld. Erger is dat Schr. blind zijn voor de civielrechtelijke zijde van dit vraagstuk. Jaren lang gold in Nederland onder den invloed der Napoleontische wetgeving het verbod van het onderzoek naar het vaderschap. Hiermede is in 1909 gebroken, en thans worden bij menigte de vaderschaps-acties ingesteld — en meestal toegewezen — en de verwekker veroordeeld om bij te dragen in het onderhoud van het kind. Voor de Schr. schijnt dit deel van ons burgerlijk recht niet te bestaan.

In het vierde en laatste hoofdstuk wordt de vraag gesteld, of wijziging van de bestaande strafbepalingen gewenscht is? De opvatting dat vruchtafdrijving afkeurenswaardig is en behoort te worden gestraft, is lang niet algemeen. In de laatste jaren zijn in sommige landen (o.a. in Duitschland) onder den druk der tijden wetsvoorstellen ingediend om abortus straffeloos te laten, zoo hij door de zwangere zelve of door een bevoegd geneeskundige binnen de eerste drie maanden der zwangerschap is verricht, of voorstellen van soortgelijke strekking. Men betoogde dat het feit thans zoo „massenhaft" geschiedt, dat handhaving der strafbepalingen kennelijk in strijd is met het rechtsgevoel des volks. Deze wetsvoorstellen zijn niet aangenomen, en tegen deze strooming gaan de Schr. met felheid te keer. „Wie medewerken wil tot de verheffing „van het volk neme niet de staketsels weg, die losbandigheid beletten, verwoeste niet „datgene, wat de openbare zedelijkheid bevordert" (blz. 111).

Welke wijziging de Schr. dan willen? Vooreerst moet de vrucht straffeloos kunnen worden weggenomen, indien zij door misdrijf, door verkrachting of een aanverwant misdrijf is voortgebracht (blz. 112). Van het standpunt der vrouw is daar zeker veel voor te zeggen. Maar hoe rijmen de Schr. dit met het in de Inleiding (blz. 13) door hen vooropgesteld beginsel, dat de ongeboren vrucht reeds een mensch is, een individu met eigen leven, wiens belangen beschermd moeten worden? Waarom moet dan dit individu het slachtoffer worden van het feit, dat er tusschen zijne ouders geen wilsovereenstemming bestond omtrent het hebben der gemeenschap, waaraan het zijn aanzijn dankt? Dit hadden Schr. wel eens mogen toelichten.

Verder willen de Schr. dat straffeloos worde verklaard de vrouw, die hare vrucht heeft laten afdrijven, zoo vaak zij zelve aangifte doet of toestemming geeft aan den medicus tot het doen der aangifte — zulks omdat anders de medicus, die tot de ontdekking komt dat zijn patiënte door een aborteur behandeld is, geen aangifte zal doen bij de justitie, om zijn patiënte te ontzien, die immers aan strafvervolging bloot zou staan (blz. 114).

Het werkje is leerzaam voor medici en juristen, de eersten krijgen een overzicht van wat rechtens is, de laatsten een beeld van de medische zijden van het vraagstuk.

J. SLINGENBERG.